

Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Utasi Csaba

A sietség ára

Koncz István összegyűjtött versei. Szerkesztette és az utószót írta Toldi Éva.
A verseket Virág Ibolya gyűjtötte össze. zEtna, Zenta, 2005

Csaknem tíz éve már, hogy az *Ex Symposion* tematikus számmal tiszteltett Koncz István írásművészete előtt. A szerkesztők, bár sejtették, hogy munkájuk nyomán a költő műve aligha válik a kánon szerves részévé, nemcsak arra ügyeltek, hogy Koncz István világát minél több esszé, tanulmány segítségével világítsák meg, hanem arra is, hogy az olvasó, elsősorban az irodalmunkat nemigen ismerő magyarországi olvasó számára hozzáférhetővé tegyék összegyűjtött verseit. Így aztán az *Átértékelés* (1969) és az *Ellen-máglya* (1987) című kötetben olvasható szövegek mellett közreadták a csak lapokban és folyóiratokban megjelent, illetve publikálatlan verseket is.

A teljességre törő, de azt el nem érő gyűjtemény plasztikusan érzékeltette a Koncz István-i költészet alakulástörténetének főbb erővonalait. Láthatóvá vált, amint a tizenéves ifjú lázadón széttekint környezetében, s dacos öntudattal bejelenti, hogy a lehúzó parlag ellenében fölkészült az értékteremtés feladatára. Versbeszéde ekkor még a klasszikus modernség poétikai megoldásait mutatta föl, nem sokkal később, az ötvenes évek végén azonban, amikor a lírai én már *homo moralis*nak nevezte magát, költészetében mindinkább előtérbe kerültek az ember esélyeit latolgató, létkérdésekkel vívódó, sajátos nyelvi „repedezettség”-ről tanúskodó szövegek, melyekben a gondolat elindul valamely irányban, fontos, nemegyszer önálló versnek is tekinthető információig jut el, a következő pillanatban azonban az eszmélkedés fonala megszakad, újabb információk tolnak előtérbe, a folytonosságot beékelődő szintagmák és tagmondatok törik meg, úgyhogy a vers végül ezeknek az egymásba fonódó, egymást kiegészítő fragmentumoknak, kisebb közlésegy-

ségeknél interakciójában valósul meg. A gyűjtemény emellett azt a hosszan tartó folyamatot is láthatóvá tette, melynek során a későmodern költészet felé haladó lírai alany pozíciója viszonylagossá vált, az adott világ jelenségeit mind kevésbé tudta összeegyeztetni, a nyelvbe vetett bizalma pedig végérvényesen megrendült. S miközben az olvasó az emlékezetes, kötetben meg nem jelent kései versek nyomába szegődve a *Háromszor kértem* című utolsó versig is eljutott, amelyben búcsúzkodón még egyszer föllobban a konczi értelem, abban a meggyőződésben tehette le a folyóiratszámot, hogy változatlanul fontos költéssel állunk szemben.

Ilyen előzmények után jelent meg nemrégiben Zentán könyv alakban is Koncz István költői opusa. Bár az összegyűjtött versek valójában mindig is kötetbe kíváncsoznak, a kis formátumú, műszakilag igényesen megmunkált, finomabb sárgás papírra nyomtatott könyv meglepetést okozott, s nyomban felvetette a kérdést, hogy a költő halála utáni csaknem egy évtizedben kerültek-e elő újabb versek a hagyatékból, s ha igen, milyen szerkesztői megfontolások rendezték el végül az összegyűjtött anyagot.

Már az első lapozgatás során kitűnt, hogy Virág Ibolya számos olyan ismeretlen verset, vázlatot, töredéket talált, amelynek esztétikai hírértéke kisebb ugyan, mint az életmű gerincét alkotó verseké, de amelyeket a Koncz-kutatás aligha kerülhet meg ezután. Ugyanakkor szembetűnt az is, hogy a kötet nagyrészt az *Ex Symposion*-ban alkalmazott szerkesztési elveket követi. Itt is az *Átértékelés* és az *Ellen-máglya* nagy tömbjei állnak elől, majd a csak lapokban, folyóiratokban megjelent versek ciklusa következik, végül pedig a hagyatékból előkerült publikálatlan szövegek zárják a kiadványt. Ez az elrendezés, amely már az *Ex Symposion* vállalkozását is zavarkeltővé tette, hiányérzetet vált ki, elsősorban azért, mert Koncz Istvánnak életében nem kettő, hanem három kötete jelent meg. Az *Átértékelés* és az *Ellen-máglya* közé „ékelődve”, Végel László válogatásában és utószavával, a belgrádi Narodna knjigánál 1978-ban *Pesme–Verse*k címmel testes kétnyelvű könyve jelent meg, amelyről mind a folyóirat, mind a zentai gyűjtemény istápolói mélyen hallgatnak. Föltehetőleg nem azért, mert nem tudnak róla, hanem mert erre a közbülső kötetre az anyagelrendezés választott koncepciója nem alkalmazható. Végel László ugyanis *nyolc* vers kivételével átemelte a kötetbe az *Átértékelést*, ugyanakkor azonban *harminché*t olyan újabb verset is besorolt, amely csaknem tíz év után bukkan majd föl az *Ellen-máglyában*. A kötet anyagát tehát fölösleges ismétlődések nélkül semmiképpen sem lehetett újraközölni, ez azonban nem elegendő ok arra, hogy ne vegyünk tudomást róla.

Nyilvánvalóan látszik, hogy a megnyugtató megoldás az lehetett volna, ha a sajnálatos módon elmaradt jegyzetapparátus mindhárom kötet könyvészeti adatait és tartalomjegyzékét ismertetné. Így magukat a verseket, a kötetek szerkezetétől függetlenül, közzétételük időrendjében lehetett volna besorolni, úgyszintén a jegyzetekben tisztázva persze, hogy mikor és hol jelentek meg.

Ez az eljárás, amellyel hogy áttekinthetően feltérképezte volna a konczi költészet alakulásának, változásainak állomásait, egyúttal kiküszöbölhette volna azt az *Ex Symposion*ból automatikusan átvett, már-már képtelenséget súroló ellentmondásos megoldást, amelynek jegyében a szerkesztő a csak lapokban, folyóiratokban publikált versek megjelenésére vonatkozó adatokat következetesen közli, a kötetekben olvasható, végső fokon mégiscsak fontosabb versek esetében viszont ugyanezt elmulasztja megtenni. Arról nem is szólva, hogy ezeknek a végső fokon „idegen”, mert a versek végére *utólagosan* odaszerezelt adatoknak is az el nem készült jegyzetapparátusban lenne a helyük.

A kötet globális struktúráját meghatározó hézagok arra engednek következtetni, hogy a szerkesztés munkálatai súlyos időzavarban folytak. Hogy mennyire így lehetett, azt a kötet „alacsonyabb” szintjein megfigyelhető különös melléfogások is bizonyítják. Hadd említsek közülük néhányat. *Kötetben meg nem jelent versek (1956–1997)* hangzik a harmadik verstömb címe, elég azonban a megfelelő helyen föllapozni a könyvet, s máris kiderül, hogy a tömb első versét, a *Parlagont* 1955. január 28-án publikálta az *Ifjúság*. Ugyanabban a ciklusban olvashatjuk a *Dilettáns* című verset, amely véletlenül sem csupán az *Új Symposion* 100. számában jelent meg, mint a gyűjtemény sugallja, hanem a kétnyelvű verseskönyvben is. Az *Ex Symposion* érintett számában, a kötetben meg nem jelent versek között, két olyannal is találkozhatunk (*Az árnyék félelmetességei; Zarathusztra az Aranyszarv-öbölben*), amely menet közben szórén-szálán eltűnt. A *Versek, töredékek, vázlatok a hagyatékból* című záróciklus *kilenc* olyan verset is közöl, amellyel az *Ex Symposion*ban ismerkedhettünk annak idején. Ezek a versek 1997-ben csakugyan hagyatékból előkerültek számítottak, de mert megjelentek, helyük ma már mindenképp a harmadik ciklusban volna.

Az iménti példaknál is kínosabb pillanatokat okoz azonban egy vers alcíme. Koncz Istvánt, nem tudni pontosan, a pálya mely szakaszában, élénken foglalkoztatta Petőfi költészete. Egyik verse fölött *Petőfi Sándor „Az őrült”* cím látható, amelyet, az eredeti költemény keletkezésének helyére és idejére utalva, a következő alcím told meg: *Soltszentmárton, 1846. január*. Nem firtatnám, hogy honnan és miként került a vers élére ez a nem létező helységnev. Azt azonban biztosra veszem, hogy Koncz István tudván tudta: Szalkszentmártonról van szó, ahol a költő 1845–46-ban lakott, számos verset vetve papírra.

Félreértés ne essék, ezeket az észrevételeket korántsem valamiféle túlzó szigor mondatja velem. Sorrávételükre nem a kritikai kiadások tényfeltáró, rendszeremtő alapossága készlet, hanem az, hogy Koncz István költészetének súlya jóval nagyobb annál a szellemi erőfeszítésnél, amely e költészet gondozására vállalkozott. Voltaképp nem más, ez az aránytalanság az igazán sajnálatos, gondolom hát, miközben a tetszetős kis könyvet jól látható helyre teszem a könyvespolcon.

Az a territórium!

Kollár Árpád: *Például a madzag*. Fialat Írók Szövetsége, Budapest, 2005

„azóta mintha rá akarnál nyitni,
rá az elkerített területre”

palicsi expozíció

Jelen írás Kollár Árpád *Például a madzag* című kötetét a territórium-problematika felől próbálja megközelíteni. Ezen problematika részét képezi az anyagság kérdésköre is, azaz a más, a különböző anyagba való behatolás eltérő érzékszervek általi megjelenítése.

A kötet az anyagság mibenlétéből indul ki az első ciklusban. Az anyagságot az érzékszervek különös viszonyával érzékelteti, azaz a haptikus (tapintani képes) szem jelenlétét vezeti be. A szem tehát nemcsak a látásért, hanem a tapintásért is felelős („kidomborodnak az élettelen testek/ zavarba ejt, többé nem tudom/ visszagyömöszölni alakjukat a képbe”, *lövészárok*, 11. o.). A *kép* szó a Mednyánszky-kép mellett a vers „képére” szintúgy utalhat, hiszen a vers anyaga a nyelv, és Kollár a nyelv „tapintásának” lehetőségét kutatja. A haptikus szem a különleges érzékszervek sorában az első, majd feltűnik a „szagolni” képes kéz („kezem először körbeszimatolt”, *zoknivers*, 12. o.). A „szagló” kéz azonban nem oly direkt módon jelenik meg, mint a haptikus szem, csak létezésének esetlegessége sejlik fel. Az érzékszervek, különösen a tenyér, jelentős pozíciót foglalnak el a kötetben. A tenyér ugyanis a tapintással a határokat, a territórium határait meg tudja határozni. A határ jelölhet akár egy képen belüli kisebb territóriumot („alá kellene bukni végre a / daróckek között a képbe”, *assisi light*, 17. o.), akár egy költő-, művészeldő nyelvének határát, amit még érinthet Kollár önnön nyelvének felépítésekor, akár az élet és a halál határát, amely a tenyérrel és a tapintással vázol fel rémisztő kapcsolatot a *kölessel hinti nagyapámban*. Az elődök nyelveire céloz a ciklus utolsó versében a „profán mitológiaturmix” (*kifeszített vászonként nyugszik*, 34. o.) kifejezés. A költemény a *vászon*hoz való hasonlítással összefoglalja a cikluson végigvitt problematikát, ugyanis a vászon akárcsak a „tetőtéri ablak” (34. o.) kijelöli saját territóriumát, illetőleg annak „széleit”.

Az első egység bevezeti az olvasót a kollári világba, így az a másodikban már e világ mélyére hatolhat. A *dogma* a benne ábrázolt territórium termé-

szetének sajátosságait vázolja fel: az Ördög az *én* nyomába szegődik; a *nyom* itt azért kap erőteljes hangsúlyt, mert az természetéből adódóan az egyik pillanatban még az *én* territórium volt, majd a következőben az Ördög rá lép/ belelép, így a *nyom* – az *én* önnön jegyeinek egy hányadát még magán viselve – felveszi az Ördög attribútumait; a territórium határai gyengülhetnek, ezért „tussal meg [kell] rajzol[ni]va, ha szétfolyt”¹, azaz reterritoralizálni kell; az *én* megpróbálja az Ördög határait gyengíteni, illetve megpróbál annak territóriumába belépni és átvenni, saját birtokába venni e territóriumot, vagyis megkísérli végrehajtani a deterritorializáció aktusát. A territórium csökkentése azonban az Ördög territóriumának esetében nem sikerülhet, de a *vetett bizalom* kutyájának territóriumára kapcsán igen. A ketrec szűkös volta miatt csak „szikár mondatok”-kal lehet leírni „a történet tapasztalatát” (42. o.). A kutya megszűnik létezni. Hullamosóként a halál territóriumának a közelébe lehet kerülni, lehet róla írni. Az *én* és az *ő* territóriumai a halál ténye miatt viszont soha többé nem érintkezhet, nem lehet a *mi* territóriumai. Írni lehet, de már nem lehet a *mi* territóriumában élni. A kutya nyomokat hagyott régi territóriumában csakúgy, mint a „vénuzdombok/ [...] a ruganyos anyagban” (*fitneszszalon*, 43. o.). Ez utóbbi nyomokat a haptikus szem látja az üvegen keresztül. Az itt megjelenő haptikus szem nemcsak „egyszerű” tapintani, hanem a ritmusokat is dekódolni képes szem. A *fitneszszalon* a zsírsejtek, az izzadságcseppek territóriumából való kiszakadását, a test zsírsejtektől való megfosztását is bemutatja. A zsírsejtek elhalnak, más formát vesznek fel, akár a test a halál után: a test „döghús”-sá (*love story*, 44. o.) válik, amelynek territóriumához a légy territóriumai kapcsolódik. A halál-képet ily láncolattal vezet be ismét Kollár. A halál és a territórium kérdésköre továbbra is összekapcsolódik: a tó vizét és annak egyéb limlomait kivették a tó gödréből, azaz a territóriumot megfosztották tartalmától. Ezzel az aktussal majdnem „megölték” a tavat, lehetne úgy fogalmazni, hogy deterritorializálták, legalábbis megpróbálták, de a tó ürege megtelt „újra megszokott nedveinkkel” (*a nádas tav.*, 45. o.), vagyis reterritoralizálódott. A végleges halál nem következik be, hiszen „ikarosz sem ájult volna / alá, ha a mi napunk felé tör” (46. o.). *A nádas tav.* utolsó „lógsz itthon és otthon, én és mi között” (46. o.) sora a territórium-problematikából kiindulva már sejtetni enged a janicsár lét megjelenésének fontosságát e kötetben. Tudvalévő a janicsárok (korábban) magyar gyerekek voltak, akiket a törökök elvittek, azaz eredeti territóriumukból kiszakították őket, és nekik meg kellett teremteni, újra kellett teremteni saját territóriumukat. Ez esetben tehát a territórium fogalmának jelentését egy kissé tágítani volt szükséges a kötetben. *A horrorhaikuk* az Ikarosz- és territórium-kérdést viszi tovább, sőt a *szecesszió*ban visszatér a dög megjelenítéséhez, ahol a képet a belek feltűnésé-

¹ A változtatásokat az elemzés miatt követtem el. Az eredeti forma: „tussal megrajzolva ha szétfolyt” (40. o.).

vel még borzalmasabbá teszi. A brutalitás itt központi elemmé válik: a *pilinszky-variáció*ban a csontba csapódott vasgolyó saját territóriumából kimozdulva a csont territóriumában rombolást végez; a *bétköznapi performansz*ban pedig a giliszták és a cipők territóriumának érintkezése az előbbiek halálát eredményezi. A további versek a territórium attribútumait megtartva reflektálnak néhol ironikusan az irodalomra, a művészetekre, illetőleg azok képviselőire.

A „bácskai ikarosok” a következő ciklusban, a *kollár lokálban* szintén feltűnnek, bár az előzőeket kiegészítve ez újabb egységben a *janicsár lét* markánsabban jelenik meg. A territórium-problematika kifejtésére szükség volt, hiszen a janicsár-kép arra támaszkodik. Nem véletlen, hogy e kép kifejtése előtt, úgyszólván visszalépve és kiteljesítve a territórium kérdésének hatókörét, e ciklus a multikulturalizmus tényét kissé kesernyés, humoros formába ölti. Az *árulás* irodalom-élet, azaz írni-élni ellentétpárának felállításával emelkedik be a majd később megvilágított janicsár lét. E szonettben az *én*-ek között létezik egy uralkodó *én*. Az alteregók a hasznos munkát végzik, még az irodalom szemszögéből is, az uralkodó *én* pedig nem képes nélkülük élni. Az írni-élni ellentét tehát tompult, hiszen az alteregók „írnak is, ha gazdájuk henyél” (72. o.). Az előbbiek elmentek, ezért lett az *ellenszonett*ből szonett, ugyanis a formai munkát eddig ők végezték el. A *például a madzag a között* megjelenésével eggyel közelebb lép a janicsár lét szelleméhez. A janicsárok léte is az *én* és a *mi* között helyezkedik el. Ők származásukból eredő és az aktuális létük között lebegnek. Egy brutális aktussal kell betörniük saját magukba, el kell jutniuk legrejtettebb emlékeikhez, akárcsak a *hát mégis én lennék énjének*. Ez után az aktus után az *én* „tükrözni akar / a pontot hol bensőjével / végre megütközhet” (*egy hangya andrás-vázlatra*, 81. o.), de soha nem képes a feledés tartományát teljesen reterritoralizálni. Hiába képezik az *én* territóriumának részét önnön emlékei, az *én* soha nem birtokolhatja őket egészen, a *palicsi expozíció*ban lefestett lakat nem engedi a reterritoralizációt, így az *én* „határozatlan helyhatározók” (*bonctan*, 85. o.) *között* mozoghat, vagyis az otthontalanság létformává válik. Az *én* számára nincs otthon, hiszen az *én* és/vagyis a *mi* elvesztette a vágy miatt („laygnaólázinanononoklab” = balkonon onanizáló angyal, *balkáni játékok*, 87. o.) az égi territóriumban létezés lehetőségét, így a rövid földi létre kárhozottat.

Kollár Árpád *Például a madzag* kötetében – amely az első kötete – a territórium problematikájának segítségével jut el a janicsár lét kérdésköréhez, majd a szálát a janicsár lét problémakörétől visszafordítja a territórium megvalósulásának mibenlétéhez. Ezzel a technikával jelzi, hogy könyvében minden egyes elem kapcsolatban áll a másikkal, amely tény csak egy ilyen kiváló módon megszerkesztett kötetben lehetséges.

IRODALOM

Deleuze, Gilles–Guattari, Félix, *Kafka – Pour une littérature mineure*, Paris, Ed. de Minuit, 1975

98 Deleuze, Gilles–Guattari, Félix, *Mille plateaux*, Paris, Ed. de Minuit, 1980

Egy alliteráló, „dilettáns, debil” részregény

Mizser Attila: *Szöktetés egy zsúfolt területre*. Kalligram Könyvkiadó,
Pozsony, 2005

Mizser Attila (1975, Losonc) annak a Pegazus-nemzedéknek a tagja, amely a 90-es években lépett színre a szlovákiai magyar irodalomban. A Miskolci Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett 2001-ben. Eddig költőként volt jelen az irodalmi köztudatban: 2001-ben a *Hab nélkül* című kötetével mutatkozott be, melyért Madách-nívódíjat kapott, majd 2003-ban *Szakmai gyakorlat külföldön* címmel jelent meg újabb verseskönyve. A *Szöktetés egy zsúfolt területre* című regénye az első prózában tett próbálkozása – a költő azonban tagadhatatlanul jelen van ebben a kötetben is.

Szöktetés egy zsúfolt területre című regénye/részregénye egy regény megírásának kísérletét, a megírás folyamatát írja le, úgy, hogy közben szétírja a hagyományos szövegjellemzőket, iróniájával a konvencionális jegyekre fókuszál, parodizál. A készülő regényre vonatkozó metatextusok sokasága alkotja a szöveg egyik fő építőelemét – s ebből adódóan akár ellenregényként is olvasható.

Az irodalomban bekövetkezett paradigmaváltással polemizál, hangneméből jól kiérezhető az egész regényt átható irónia: „Avatottabb szerzők, akik hallottak a magyar irodalom nyolcvanas évekbeli prózafordulatáról, az akkortájt oly divatos kollázstechnikát is alkalmazhatják. Vagy itt vannak például a már részint említett illusztrációk, vendégszövegek, inter- és paratextus. A kontextust most mellőzzük (bár állítólag létezik még egy ilyen nevű internetes oldal).

Az igazat megvallva azonban irodalmi díjak előtt, sőt után sem okvetlen szükséges.

Kezdő írók kenyérre is kenhetik.” (23. p.)

Az „avatottabb szerzők” írástechnikájáról szólva a sajátjáról is vall, mivel a *Szöktetés egy zsúfolt területre* című szöveget is a kollázs módszere jellemzi, az íródo regény szüzséje alkotja a fő témát, az én-elbeszélő regényírása pedig a melléktéma, de mindkettőbe egyaránt beépültek a közhelyszerű elemek. A mindennapi életből vett jelentéktelen, gyakran profán részletek, jelenetek épülnek be a szövegbe a helykitöltés, szöveggyarapítás eszközeiként.

A cím alatti paratextuális jelzés a részregény nem létező műfaji kategóriájába helyezi a szöveget – problematizálva ezzel műfaját. Részregényről kell beszélni kettős vonatkozásban is: az egész szövegre vonatkozóan általános értelemben a rész a teljesség, a komplexitás hiánya jelentésben, egy kiteljesedni nem tudó szövegvilág kapcsán. Valamint a szövegben születő, a *Szöktetés egy zsúfolt területre* című (rész)regénynek a szerves részét – részregényét – képező regénybetét kapcsán. Részregény vagy regényrész – ez a problematika nem csak a befogadóban merül fel, a narrációnak is ez az egyik fő dilemmája.

Az első fejezetet egy hagyományos regény első fejezeteként olvassa a gyanútlan befogadó, úgy mint egy történetet az Ucsásztok banda akciójának félresiklásáról. A második és harmadik fejezetben Szőcs történet nélküli történetei következnek, és csak a negyedik fejezetben válik világossá, hogy egy regény írásfolyamatába csöppentünk bele, ekkor válik bizonytalanná minden, merül föl az akkor most ki kicsoda kérdése. Egy regény íródik, keletkezésének mi is tanúi vagyunk, egymást követően olvashatjuk a készülő regény fejezeteit, és az írás kapcsán felmerülő történéseket (ha egyáltalán lehet történésről beszélni egy olyan szöveg kapcsán, mely csak próbál történetet mesélni), mozzanatokot.

Azzal, hogy a regény elején felismerjük hova is kerültünk, csak még egy lépéssel mélyebbre jutottunk a fikció erdejében, ugyanis nem lehet pontosan tudni, ki tartozik a fikció valóságába, és ki a fikció fikciójának szereplője. Mindkét regény az Ucsásztok banda történetével kezdődik: „Úgy gondoltam, hogy ez a regény úgy fog kezdődni, ahogy itt ez is.

Igen, az Ucsásztok banda harmadnapja dekkolttal” (43. p.). E kezdőmondatok egyértelműen az utóbbihoz tartoznak.

Az író elbeszélő és Szőcs történetei kapcsán viszont egyfajta átjárhatóságról kell beszélni – amit a betét-részregény virtuális világa tesz lehetővé. A regényírás folyamata egy számítógépes játékprogram működésével párhuzamosan zajlik, és a keletkező regény is átveszi a játék virtuális világára jellemző jegyeket, az írásfolyamat a játék technikáját kezdi követni. Ameddig az írói én-elbeszélő a történet folytatásán gondolkodik, magára hagyja hőstét, mintha csak egy játékban leemelnék a kurzort a hősről, és az irányítás nélkül maradván le-fel sétálgatna: „Amíg Szőcs a parkban lődörgött, addig én a történetén merengtem, az útvonalon magán, a különféle megkötéseken, elágazásokon és természetesen, a kiutakon és lehetőségeken.” (40. p.)

A háború és a játék véget ért, meghibásodott a program, még mielőtt győzedelmeskedni lehetett volna. „Bukásod, kudarcod halálra ítélte a Program” (126. p.) – és ez a halálos ítélet egyben a regényre kimondott ítélet is. A „Gémover” nemcsak a játék végét jelenti, hanem a regény vége is egyben.

100 Szőcs és a narrátor viszonya a kezdetektől problematikus, és ez csak fokozódik a szöveg előrehaladtával. Kezdetben a narrátor fölnye érezhető, ci-

nizmussal tekint hősére, történetére: „Ezután – szinte befizetek rá – nagy séta lehetősége fog váratlanul földeregni, ahol is a főhős majd valamilyen be-, illetve ráhatás révén, útján összefut valami arccal...” (35. p.)

Majd az auriális én-elbeszélő fokozatosan elveszíti rálátását saját szövegére, tudatosan építi le, szűkíti be omnipotens nézőpontját, és vált motívált én-narrációra. A szándékoltságot jelzi, hogy egy jelentéktelen esemény kapcsán ismeri be a narratív világról való tudásának korlátozottságát, s azt külön ki is hangsúlyozza: „Hogy egy megállóban történt-e vagy két teljesen különbözőben, azt most nem lehet gyorsan eldönteni, vagy írjuk netán azt, hogy nincsenek az elbeszélő birtokában olyan dokumentumok, amelyekből ez megfelelő mód megadható, kőkeményen alátámasztható lenne.” (82. p.)

Végül Szócs, a szereplő/a szerepet játszó írója fölé emelkedik, átveszi az irányítást. A fikció fikciójából kilép, pontosabban csak átlép, átsétál a fikció valóságába – mintha a két sík egy dimenzióban helyezkedne el. Csak egyszerűen a térbeli távolságokat kell leküzdenie. „Elindultak a patak irányába, nagyjából tudták az útvonalat, hogy aztán majd, cirka két óra múlva a Kertész utca felé vegyék az irányt, ahol majd Szócs belép hozzám.

Persze, csak úgy hagyományosan.” (90. p.)

Bekopogtat az író én-elbeszélő ajtaján, és kijelenti „Eddig!!!”, és ezzel meghúzza a történet végének határvonalát – már ha egyáltalán volt történet.

Többször párbeszéd-szituáció alakul ki az íródo regényben szereplő Szócs és a készülő regényt író narrátor között. S e párbeszédnek matatextuális helyzetet hoznak létre a szövegben, ugyanis kettejük dialógusa mindig a regénnyel, a regényírás aktusával, a hagyományos próza kérdésével kapcsolatos.

Nemegyszer felmerül az elbeszélés elsődlegességének vitatása, Szócs, az én-elbeszélővel szemben, az idealizált történet híve, szerinte a szavak másodlagosak a szöveghez képest. Majd az „elbeszélés nehézségei”-nek közhelyes tényezőit veszik sorra mély iróniával áthatva: a címnél kezdik, majd a hagyomány, az intertextualitás jelenségeire való rájátszás, a konvencionális aktusok (mint amilyen a köszönetmondás aktusa is) kifigurázása következik.

E párbeszédnek alkalmával is felmerül a dominancia problematizálódása, viszonylagossá válása. Már nem egyértelmű, hogy az író vagy szereplője kezében van-e az irányítás: „– Mi az, hogy mit, egyébként is te, te nem tudnál egy valamire való lépést tenni nélkülem?! [...]”

– És ha csak úgy kísétnél neked ebből a nyűglődős nyavalyából, na akkor mit tennél, öregem?

– Megszabadulnék egy kurvára tehetetlen, destruktív szereplőtől, és talán írhatnék valami igazán helyénvalót!” (36. p.)

A regény és a vele kapcsolatos elváráshorizontok kigúnyolása a szereplők közötti dialógusokba is beférkőzik. Kimondják, hogy minden elkezdődik, azzal sosem voltak gondok (hiszen a kezdet viszonylagos, minden „[o]tt kez-

dődik (ott is)”, ahol a kezdetet kijelöljük, meghatározzuk. Mindig csak a folytatás jelenti a problémát. Ezekben a párbeszédekben is Szőcs képviseli a hagyományosabb álláspontot, míg a narrátoréhoz közelálló elveket Zsófi vallja. Kettőjük nézőpontjának közelségét bizonyítja az a részlet is, amely Zsófi egyik Szőcshöz intézett kérdése után olvasható: „már szinte abban a percben tudta, hogy ilyen egy Zsófi semmilyen körülmények között nem kérdezhet, ebben a regényben pedig pláne nem. Még akkor sem, ha rész, ha a helyet vizenyős és posványos lép fogja a felderíthetetlen fenéig is borítani, még akkor sem, ha...” (105. p.) Ki tudta mindezt? Maga az író (a betétregényt író), amint megfogalmazta a kérdést, rájött, szereplője ilyen nem kérdezhet – vagy az író által teremtett hős, Zsófi?

Szőcs és Zsófi tudatában vannak regénybeli szerepüknek, tudják, hogy ők is az alliteráló „dilettáns, debil mű”, a nem történő történet hősei. És a történet folytathatatlanságára való ráismerés is tőlük ered, Szőcs mondja ki, hogy „ebben a szerepben ezt már nem lehet tovább bírni, húzni, ennek ennyi, aztán legyen már vége. Ember így nem beszél” (107. p.).

A narráció rámutat a szöveg azon helyeire, ahol adva volt a történés lehetősége, ahol valamilyen irányt vehetett volna a cselekmény: „Talán meg kellett volna fognia Szőcs kezét, és így lefutni a kanyargós ösvényen, nem törődve semmivel. Semmi mással. Akkor lehet...”

Már ami a részregényt illeti, egy kurzmahleres fordulat.” (100–101. p.)

De ezekből a sorokból is az ironikus hangot kell kihallanunk, hiszen már előbb megtörtént a mű öndefiniálása: „De nem lesz ez regény, se elbeszélés, se semmi, nem lesz történet – nem is akart –, olyan kandallós, nagypapás: Isonzótól kezdődően, lövészárokból kiindulva (az utolsó rohamra?), á, de-hogy, az utolsó rándulásig. Nem, nincs kecses ív.

Nem lesz itt más semmi, csak szöveg.” (77. p.)

Egy szöveg, regényrész/részregény, mely bűnügyi történetként indult volna, de a bűntény elkövetése előtti nevetséges lebukás következtében az Ucsásztok-szál egy kvázi szerelmi szál mögé szorult. Az Ucsásztok-történetek csupán „Készletek egy részülő regényből.” (65. p.)

A Szőcs-történetekben is felbukkan az Ucsásztok-szálra való utalás, a határon túli város újságjaiban is cikkeznek az Ucsásztokok bandájáról és a csokilopásról.

Az utazás külön fejezetet kap a részregényben. A hatodik fejezetben az utazás, mint belső kényszer jelenik meg: „Ha menni kell, akkor menni kell, ha váltani, akkor váltani.” (25. p.) Ugyanakkor az útra kelő hősben az új tájak, terek, emberek megismerésének igénye is jelen van – egy utaztató regény lehetősége rajzolódik ki a szövegben.

A kisebbségi lét problémája is felvetődik az utazás kapcsán, a narráció leplezetlen iróniával közelíti meg a kérdést. A Szlovákiában élő magyar pers-

pektívájából tekint Magyarország felé: a város, ahova utazni készült Szőcs, másik országban van, „a Szőcsével szomszédosban, ahol meglepő módon ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a Szőcs országának egy részében. Ez meglehetősen furcsa, legalábbis Szőcsnek...” (25. p.)

Hűsz fejezettel később kiderül, hogy szó sem volt az utazásról, mint helyváltoztatási kényszerről, Zsófi kirándulni hívta Szőcsöt egy városba – ez volt az az út, a kitérő, Szőcsnek az „a bizonyos” utazása, melyről már olvastunk.

Az utazási vagy utaztató regényre való rájátszással sikerül egy fejezetben annak paródiáját adni. Ilyen parodizáló szöveghelyek gyakoriak a műben, például a patakkel folytatott párbeszéd is a Duna-szövegekkel folytatott polémia: „figyelj, te hülye H₂O, akarsz egy bármilyen, de reményeink szerint, regényszerű regényben szerepelni?

Mire az: minek?, meg, hogy kinek?, itt úgyse figyelne senki rá [...]

Hát jó.

Akkor nem lesz folyó szöveg, sem pedig szövegtenger.” (37. p.)

Redundancia, töltelékszavak, sőt -mondatok áradása jellemzi a regénynyelvet, és ebből adódik beszédmódjának töredezettsége, szaggatottsága is. Szójátékok, kifordított mondatok, allúziók, célzások, parafrázisok sokaságának hálózatából épül a regénynyelv, az alliteráció pedig „bevett szokás”-ként említődik, gyakorisága miatt. A mesterséges szöveggyarapítás, pusztán a helykitöltés kedvéért írt szavak, mondatok csak fokozzák a töredékességét.

Játék az elméleti terminológiával (szótárszerűsége való rájátszás), szójátékok sokasága, melyek eredménye a szétírás: „Az intenzív intenció tehát indokolt. Hogy csak az i-nél maradjunk, interpretálunk inunk szakadtáig. Kódolunk és de. Konnotációink kimeríthetetlen hozama. Már időnként motívumokkal is találkozhatunk, regényírókkal ellentétben, aki mindezen magatehetetlenül heherészik és maximum önreflexióba bocsátkozik, szűzies tapintatában a fikció iránt; anaphorákra és asszociációkra hajaz...” (60–61. p.)

Leépülő, a névmásokba, mint utolsó szilárd elemekbe kapaszkodni próbáló nyelv Mizser Attila regénynyelve.

A szöktetés motívuma behálózza a regényszöveget, a legkülönbözőbb kontextusokban hangzik fel a címadó mondat, először egy fogalmi dugó kapcsán olvashatjuk „A szöktetés a zsúfolt területre” (45. p.), így – határozott névelővel. Másodszor egy könyv olvasása ad alkalmat leírására: „Egy könyvet elővenni mindig vészjósoló vállalkozás, aggasztó esemény, mint akárcsak egy kézirat, vagy egy szöktetés egy zsúfolt területre.” (57. p.) Majd egy 2003 februárjában játszott Manchester United–Juventus mérkőzésre utalva Beckham labdaszöktetése kapcsán olvashatjuk újra, ismét határozott névelővel.

Szökés és írás jelentéstartama kiegyenlítődik a regény során: szökik, szöktet, ír – szinte egyre megy. A szökés az utolsó fejezete az íródo regénynek is, az Ucsásztok banda börtönből (csokoládélopás – feltételezhetően pár

Mozart Kugler elcsenése – miatt kerültek oda) való szökése közben marad abba/ér véget a regény.

A Mozart csokoládé után Mozart, a zeneszerző is színre lép a regényben, a művész mindenkori problémáinak adva hangot. A zeneszerző megrendelést kapott egy nagy projektre, egy operaprodukcióra, melynek címe: *Szöktetés a szerájból*; „Mozart arra döbönt rá, hogy élő alakokat kell megformálnia ebből az illékony anyagból, a zenéből [...] De, hogy ezt megtehesse, egészen új bonyodalmakra van szükség, meg laza szerkezetre. Hú...” (117. p.)

Mizser Attila szövege is „élő alakokat” próbált megformálni, a merevséget, a drámaiságot, az igazi történeteket/történeket megkerülve, írja le a töredékes, kiteljesedni nem tudó léthelyzeteket. Laza szerkezetű prózát írt, mely nem tud regénnyé növekedni, így keletkezik a részregény. „...a »részregény« elbeszélője folyton kitér, más történetbe kezd, legtöbbször éppen a legizgalmasabb ponton szakítja félbe a mesét, melyet mintegy az olvasónak kell befejeznie...” – olvashatjuk a kötet fülszövegén szereplő ismertetőben. Úgy vélem, nincs szükség e történetek befejezésére, hiszen épp a kibontakozni nem tudás a hangsúlyos a szövegben, a leírhatatlan és a kimondhatatlan.

Struktúrák és folyamatok

Pászka Imre: *A fordított folyamatok struktúrái. Eszme- és tudástörténeti tanulmányok, esszék.* Belvedere, Szeged, 2006

Pászka Imre neve nem ismeretlen a vajdasági közönség számára. A kilencvenes évek végén több előadást tartott a Szakosított Akadémiai Stúdiomok keretében, Újvidéken, Szabadkán és Zentán is. Hovatovább arra is utalhatok, hogy a szerb tudományos nyilvánosság is regisztrálta beállítottságának fontosságát, különösképpen a Közép-Európával kapcsolatos látletelei tarthattak számot érdeklődésre. Hogy néhány írása szerb nyelven is megjelent, pontosan ezzel az érdeklődéssel magyarázható.

Most gyűjteményes kötetet adott ki a szerző, akit, ahogy az előszóban mondja, sokszor a „körülmények kényszere” terelt a tematikai sokszínűség irányába. Valóban, a felsorakozó témák inventóriumát vizsgálva, sokféle mutató érdeklődés rajzolódik ki. Ezenkívül a szerző témaválasztásai egyszerre kínáltak többfajta értelmezési ösvényt, hiszen lehetőséget jelentettek meg a társadalomtudományok csomópontjainak átgondolására, a modernitás önreflexiók gyakorlatának jellemzésére, de a kortárs diszkussziók tárgyalására is. Ugyanakkor a könyv tagoltságával, átgondolt szerkezetével, afféle retrospektív ívével erőteljes koncepcióról tanúskodik, amely egységessé teszi a szemléletmódot, igazolja a tanulmányok egybetömörítését. Pászka Imrét a dinamikus jegyeket magukban foglaló társadalmi struktúrák megismerhetősége foglalkoztatja, és ez olyan vonatkozás, amely vörös fonálként húzódik végig írásaiban. A struktúrák történetiségének, a létrejövő szerkezetek összefüggéseinek feltárására, a folyamatszerűség megragadására tett kísérletet írásaiban. A történeti-genetikus módszerrel kapcsolatos elkötelezettsége, a genesis módszertana iránti igény teszi sajátossá *A fordított folyamatok struktúrái* című könyv szerzőjének eljárásait. Hiszen e módszer teherbírását, társadalomtudományi kapacitásait mérlegeli szinte minden eszmefuttatásában, fogalomképzési gyakorlatában, lett légyen szó eszme- és tudástörténeti tanulmányokról, vagy az etnikai viszonyokat feltáró esszékről. A genesis magyarázza a plurális kontextusok forgatagát, a térmorfológiai dinamikát, a habitualizációs gyakorlatokat, a beágyazódási rutin-beállítottságokat, amelyeket a szerző megannyi esetben tetten ér.

Hadd essék most több szó az említett tagoltságról, a könyv tematikai irányultságáról. Nos, a kötet három nagy tömböt vonultat fel, és az első szer-

kezeti egység jellegzetesen a *Strukturális alakzatok* címet viseli. Ennek első állomása diszciplináris jellegű, a szerző az eszmetörténet és a tudásszociológia viszonylatát kutatja, áthaladva megannyi releváns állásfoglaláson, szociológiai beállítottságon. E tanulmány nem véletlenül került a kötet elejére, hiszen nyitó-jellegéhez nem fér kétség. A tanulmány tétje ugyanis az eszmék státusának meghatározása a strukturális társadalmi dinamika viszonylatrendszerében, valamint a tudásközvetített társadalmi gyakorlatok fényében. A szerzőt pontosan az a kérdés foglalkoztatta, amely mindig előtérbe került, amikor tudásszociológiai vizsgálódások szökkentek szárba: milyen viszonylat áll fenn a tudás és annak egzisztenciális alapja között? Voltak olyan irányulások, amelyek egyfajta determinisztikus szerkezetből hámozták ki a tudásdinamika módosulásait, azt állítván, hogy megragadható az a „társadalmi alap”, amely meghatározó erejű a tudásalakulás szempontjából. Ezzel szemben álltak azok (mint pl. Max Scheler), akik határozottan tagadták, hogy a tudásnak minden fajtáját egyenlő mértékben meghatározza annak társadalmi alapja. Mert a különböző tudásformák (a népnyelvtől a technológiai ismeretekig) nem egyenlő mértékben determináltak, ami annak alapján is felmérhető, hogy változatosságuk is különböző. Amennyiben tovább vizsgálódunk, úgy Mannheimot említhetnénk: okfejtései arra utalnak, hogy a tudás létalapjának leírásához megkerülhetetlen a legkülönbözőbb csoportalakulatok figyelembevétele (nemzedékek, foglalkozás- és státuscsoportok stb.). Pászka Imre a fenomenológiai szociológia fogalomkészletét hívja segítségül, az életvilág, habitus, habitualizáció fogalmaival ugyanis a) szabályvezérelt cselekvések többirányú hatásmechanizmusait, b) az eszmék társadalmilag közvetített receptivitását emeli homloktérbe. Miközben így jár el, messzeemenően figyelembe veszi és továbbgondolja azokat a dimenziókat, amelyek különös jelentőségűek az újabb társadalomtudományi orientációk számára: az intézmények evolúciós jellege, az útfüggés, a komplex alkalmazkodás rendszere, a kollektív tanulás, valamint olyan aspektusok, amelyek határt szabnak az egyéni akaratnak. Nem kevésbé lényeges, hogy a társadalmon belül kifejtett, illetve a társadalmat befolyásoló cselekvések távolabbi következményei jórészt akaratlanok, kiszámíthatatlanok, vagy mindkettő. Amikor a társadalomtudós arra vállalkozik, hogy megragadja az eszmék elfogadásának praxisát, mindig tudnia kell, hogy az adott történelmi pillanat eseményeinek sokszínűsége nem pusztán egy egységes tartalom kifejeződése, hanem többfajta időgörbe sokasága, amelyek mindegyikét saját különös történelmük törvényszerűségei határozzák meg. A tudás multidimenzionalitása, a világösszefüggések hallatlan komplexitása, a cselekvéseink melléktermékeinek, előreláthatatlan hozadékainak sokszorozódása a világban való mozgás, az artikulált és strukturált egész-tapasztalat látásmódjainak lehetőségeivel szembesít bennünket.

Meglehet, néhány olvasó számára az első pillanatban meglepetést okozhat, hogy a könyv előkelő helyén az „ázsiaiság, félázsiaiság” kérdéskörének értelmezése szerepel (egyébiránt a szerző éppen az ázsiai termelési mód sajátos értelmezésével lépett be a társadalomtudomány terébe a nyolcvanas években, vagyis nem véletlen a szöveg választása). Hiszen ezen értelmezés úgymond egy régvolt kor kelléktárát idézi, amikor az „ázsiai termelési mód”, a „bürokratikus termelési mód” elemzése hol implicit, hol explicit kritikái felhangokat tartalmazott a fennálló, reál-szocialista rend legitimációs gyakorlatával szemben. A reál-szocializmus hatalmi rendje, redistribúciós mechanizmusai felelevenítették az ó-kínai hatalomszervezési módozatokat, felcítálták az állami-bürokrata értelmiség beállítottságrendszerét, innen a történeti párhuzam. Még ha a reál-szocialista gazdaság teret is engedett a piaci áru- és pénzviszonyoknak, ezeket mindig a redistribúció logikájának rendelte alá. Lényeges azonban, hogy e tanulmányt nem valamilyen (akár a múltra érvényes, tehát visszafelé mutató) aktualizáló jelentések szomszédságában kell olvasni, hanem mint egyfajta gazdaságszociológiai esettanulmányt és alapvetést. Igaz, hogy e tanulmány él olyan fogalmakkal, amelyek kikoptak a főáramú társadalomtudományokból, ám nagyon is kapcsolatban áll a strukturális formák elemzésrendjével, a strukturális logika beállítottságával. Ugyanis ezen írás egy kiterjedt vitairat¹, amelynek centruma éppen az eszmék szerkezeti pozicionálása egy meghatározott, történetileg kibomlott, társadalmi formáció keretein belül. Mert a szerző arról ad hírt, hogy az „ázsiaiság” kapcsán megváltoztatásra szorul az „alap” és a „felépítmény” determinisztikus relációja, mert a „felépítmény” birtokolja az alap rangját, ami sokkal több, mint egy egyszerű elemzési akribia, azaz konverzió, voltaképpen egy másfajta strukturális logika kibontakoztatásának lehetősége. Amikor azt mondom, hogy egy változó szerkezeti összefüggésrendszer körvonalai rajzolódnak ki, akkor arra gondolok, hogy ezáltal másfajta determinációs szerkezetek formálódnak a gazdaság értelmezése kapcsán. Magyarazatot nyerünk arra a jelenségre, hogy az eszmék applikációs gyakorlatát követő bürokrácia „önmagának oka”... Ezenkívül, vegyük észre azt az ellentmondást, amely itt sajátos történeti kontextusban jelenik meg, de a könyv mindegyik tanulmánya, *mutatis mutandis*, szembekerül vele: az alkalmasint zártsággal körülírt struktúra és a nyitottságot tanúsító történelmi processzualitás sokfajta formában megnyilvánuló ellentmondására célzok. A társadalomtudós mindig a szerkezetek és a folyamatok egymásra vonatkozódását figyeli, perspektívája a szerkezet és a folyamatok koegzisztenciájának analízise kapcsán nyer formát.

¹ Voltaképpen a Tőkei Ferenc által fémjelzett elemzési irányultsággal való diszkusszióról van szó.

Az itt rögzített ellentmondás átvezet bennünket az első tömb harmadik írásához, amely példaszerűen villant fel eddig már említett vonatkozásokat. E harmadik írás ugyanis a nemzetközi hírű Gustival, valamint a román monografikus szociológiai iskolával foglalkozik. Nem annyira monografikus jellegű betétszövegek ezek, noha részletesek, és gondosan járnak körül fontos kérdéseket, hanem a már kibontott fonalakat szövik tovább. Az elemzés ugyanis a „sociologia cogitans”-ból indul ki, utalva Gusti beállítottságára, és a „sociologia militans”-hoz vezet el bennünket. Aligha lehet érteni ezt az ívet, ha nem vesszük ismételt figyelembe a struktúrák és a folyamatok relációinak ellentmondásait. Ugyanakkor, ezzel a tanulmánnyal egy geokulturális elmozdulás is végbemegy: a szerző gondolkodása először Kelet-Európa, majd Közép-Európa felé fordul. Hadd jelezzem, hogy ez a geokulturális érdeklődés a legmélyebb kapcsolatban áll a könyv címével, ugyanis a „fordított folyamatok struktúrái”-féle fordulat arra céloz, hogy a nyugat-európai folyamatok áterjedése, mimetikus elfogadása milyen sajátos következményeket eredményez Európa középső és keleti övezeteiben. Közép- és Kelet-Európa tragikus töréspontokkal övezett történelme tehát a modellkövetés és a modellalkotás szövevényes dinamikája, az utánzás és a nóvumalkotás dialektikája, a függésrend, a periferialitás-élmény és a kitörésvágy együttese.

Erre utal a könyv második tömbje is, amely egy konfrontatív jelzést, mármint a valóság és az utópia között kibomló feszültséget bátyázza körül. E tömbben először az ún. harmadikutas gondolatkörök felvázolását olvashatjuk², majd több tanulmány is a román szituációra vonatkozik. Kétségtelen, hogy Pászka Imre roppant otthonosan mozog a román modernizáció területén, és méltányolható tudással rendelkezik a román hivatáselit beállítottságairól, orientációiról. Esettanulmányai bizonyítják ezt a tudást, ezekben utánajárt a „fordított folyamatok” romániai variációinak (csupán megjegyzem, hogy e gondolatmenetek mérvadók lehetnek egy szerbiai eszmetörténeti vizsgálódás számára is, természetesen *mutatis mutandis*). Nem véletlen, hogy a szerző kontinuos módon foglalkozik román eszmetörténettel, azaz hosszabb ideje foglalkozik választott témájával, ezért e tanulmányok a folyamatos érdeklődés kiteljesedésének tekinthetők. Nyilván növekedett a tudásunk az utóbbi másfél évtizedben olyan kimagasló szerzőkkel kapcsolatban, mint Cioran vagy Eliade, ám az itt tapasztalható társadalomtudományi kontextualizálás eligazító erejű, támpontokat kínál.

Ez a tömb még kétfajta adalékot tartalmaz, pontosabban még kétfajta távlatot nyit meg. Először is e tömb fontos adalék a kelet-európai értelmi-

² Talán érdemes megemlíteni, hogy ebbe a szövegbe is beépül egy vitaszerű értelmezés, Pászka Imre itt Szelényi Iván idevágó gondolataival kapcsolatban fejt ki bíráló megjegyzéseket.

ségszociológiához. Hiszen tudjuk, hogy Kelet-Európában a XIX. század utolsó harmadában már megjelenik a társadalmi-kulturális élet erőterében a nyugati értelemben vett professzionális értelmiség is, noha számban szűkös, egzisztenciájában bizonytalan. Az értelmiség bármely pillanatban értelmiségi proletárrá válhat, megélhetése bizonytalan, és a polgárságnak az a rétege, amely a kultúráért fizetni is hajlandó, bizony igen vékony. Nem beszélve arról, hogy a professzionális értelmiség társadalmi bázisa csekély, hiányzik a parasztságból kiemelkedő polgárság. Pászka Imre okfejtéseiben ezen értelmiségi nemzedékek ideológiai válságait, radikális válaszkeresési praxisát követhetjük. Láthatjuk a kimagasló tehetséggel megáldott értelmiségiket, akik robusztus kulturális teljesítményt hoznak létre, a politika szférájában pedig a szélsőjobboldalra (vagy a szélsőbalra) sodródnak, egyszerűen létbizonytalanságukat politikai radikalizmussal csillapítják. Láthatjuk ezeket a rétegeket, amelyek ideológiai vonatkozásokban különféle, sokszor ellentétes hívásoknak tesznek eleget. A másik fontos adalék, amelyről szólhatok e tömb kapcsán, ezen értelmiségi rétegek cselekvési terével kapcsolatos, egyfajta cselekvésszociológiai láttelelet képez. Milyen cselekvési potenciálokkal rendelkezhetett ez az értelmiségi szárny, amely genetikus-történeti helyzetével már nem tudott megbékülni, és akár alkotó professzionális értelmiségiként, akár forradalmárként új tartalmat kívánt adni az értelmiség szerepének?

Fontos, hogy a szerző nem toronymagassból beszél, azaz nem utasítja vissza a hisztériákat, lázalmokat, militáns jelzésekkel tűzdelt eszmei programokat, kétségbeesésből fakadó projektumokat, mint holmi agyrémekeket, nevetséges fantazmagóriákat, hanem a fenomenológiájukra összpontosít, kontextualizálja őket. A társadalmelemző inkább laterális pozíciót foglal el tárgyával szemben, jellegzetes az a mód, ahogy az „abszolútumba vetett hit” hétköznapijait elemzi, mármint ahogy végigkíséri a nyugat-európai egyetemeken tanult és utószocializálódott kelet-európai elitek visszatéréssel kapcsolatos csalódástapasztalatait. Ezek a tapasztalatok nem csupán Románia felé utalhatnak bennünket, mert másutt is tetten érhetőek Közép- és Kelet-Európában, de el kell ismernünk, hogy a romániai vonatkozások taglalása többszörösen indokolt, mert a romániai „hivatáselitek” erőteljes önreflexivitás és cizellált gondolkodásmód keretén belül formálták meg a modernizációval kapcsolatos látteleleteiket. Nem kevésbé lényeges, hogy miközben román dimenziók állnak elébünk, folytonosan ott vannak a komparatív távlatok is, amelyek elengedhetetlenül fontosak a szerző számára.

Ezen második tömb egy könyvismertetővel (Hankiss Elemér: *Az emberi kaland. Egy civilizációelmélet vázlatja*) zárul, amely arra hivatott, hogy ugyan másfajta értelmezési kontextusban, de ismételten demonstrálja a szerző beállítottságát. Pászka Imre ugyanis a civilizáció folyamatszerű értelmezése mellett tör lándzsát, amelyet olyan jelentékeny társadalomértelmezők arti-

kuláltak, mint Weber, Elias, vagy az Annales-iskola képviselői. Ez a civilizáció-modell evolúciós jelentéseket foglal magában, és nem az ugrásszerű, diszkontinuus változásokat tolja előtérbe. Mindenesetre, annak ellenére, hogy ez a könyv legrövidebb írása, mégis fontossá teszi fókuszált érvelésmódja, mint-hogy belátást enged a szerző gondolkodásának fősodrába.

A harmadik tömb a tér szemantikájával foglalkozik, itt a tekintet nyugat felé siklik. Két tanulmány Közép-Európát tárgyalja, további két írás pedig az európai térszervezést és az európai etnikai viszonyokat teszi tárgyává. Amennyiben a kortárs társadalomtudományi érdeklődést regisztráljuk, úgy szembevetendő, hogy szaporodnak a térértelmezések, azaz megnőtt az érdeklődés a tér társadalmi strukturálódása kapcsán. A földrajzi távlat, amelyet egyébiránt nem lehet elszakítani a történelmi elemzéstől, az említett történelmi töréspont következményeinek mérlegelése meghatározott regionális változások vonzatában.

A Közép-Európával foglalkozó írások is emlékeket idéznek, ott volt a nyolcvanas évek végén szárba szökkenő vitasorozat, amely Európa „közepének” jelentéséről értelmezte. Azóta a diszkusszió alábbhagyott, nem kevés olyan szerzőt jegyezhetek, aki irrelevánsnak minősíti a kérdést, arra utalva, hogy az európai egységesülés, még inkább a gazdasági egyneműsödés okán Európa „közepé” vesztett súlyából, legfeljebb csak antikvárius érdeklődés tanúsítható iránta. Pászka Imrét nem annyira polemológiai szempontok vezérelték (amelyek mégiscsak meghatározónak bizonyultak az említett vita résztvevőinek esetében), morfológiai beállítottsága messze túlmutat a pillanatnyi érdeklődésen, ezen esettanulmányaiban ott vannak azok a szempontok, amelyeket már korábban szóba hoztam, a történeti-genetikai elkötelezettség, a civilizáció folyamatszerű és evolúciós ábrázolása. Történeti kutatásaival először is kontextualizálja Közép-Európa „feltalálását”, majd úgy szövö a szálakat, hogy a kortárs viszonylatokig vezet bennünket. Meggyőzően bizonyítja, hogy a politikai földrajzba való belemerülés többszörösen célszerű annak, aki Közép-Európa morfológiáját kutatja. Hiszen éppen a politikai földrajz enged belátást a közép-európai gondolat függőségi rendszerébe, dinamikájának modalitásaiba, a politikai földrajz segítségével gyűjthetünk támpontokat, amelyek segítségével bírálat alá vonjuk a „megtalálhatatlan Közép-Európa” állítására építő megfontolásokat. Fontos meglátni, hogy Közép-Európa területén két geopolitikai tengely húzódik. Az egyik kapcsolatot teremt Nyugat- és Kelet-Európa között, a párizsi medencéből indul ki, áthalad a német és a lengyel síkságon, és az Urálig folytatódik. A második geostratégiai tengely az európai kontinens déli részén húzódik, a Duna-medencén és a Balkánon át a tengersizorsók révén kapcsolatot teremt a Közel-Kelettel. Ennek a tengelynek központi területe a Kárpát-medence. Ezek az okfejtések teszik lehetővé majd a közép-európai gondolat helyzet-

függésének, a geopolitikai erőter dinamikájához való alkalmazkodásnak az elemzését. Egyszóval, a szerző úgy lépett bele a Közép-Európáról folyó vitába, hogy a politikai földrajz útmutatásait követve sajátos szempontokat juttatott érvényre, ezek a geoökonómia és a geokultúra metszéspontjain jöttek létre. Mindenesetre, e tanulmányok segítségével alkalom nyílik a Közép-Európa-vita újragondolására, hovatovább újraírására.

Régiókról sok szó esik manapság, az európai intézményrendszer pillantása is a régiókra szegeződik, s e pillantás mögött hosszú tradíció áll, az európai régiók hagyománya. Mindenütt súlyos nyomatékkal esnek latba a régiók, és vonatkozásukban felidézhető a modernizáció térnyerésének szinte egész problematikuma. Példának okáért ott van a nemzetállam és a régiók konfliktusokkal terhes politikai, gazdasági, kulturális viszonylatrendszere. Minden nemzetállam megszületésénél ott bábáskodik az erőszak, ezért a nemzeti határok megerősítése ejtett sebekről hírt adó varratokat mutat. Nincs térszerkezeti elemzés hatalmi konstelláció szemügyrevétele nélkül, innen azon látószög erősítése, amellyel a hatalmi vonatkozásokat lehet figyelembe venni.

Lényeges, hogy a szerző nem egy esetben jelzi, hogy létezik analógia a közép-európai gondolat és az Európai Unió egység-gondolata kapcsán, hiszen mindkét esetben helyzetfüggésről adhatunk hírt. Utóbbi esetben ezért beszélhetünk európai régió-tudatról. Éppen az európai emlékezet tárja elénk, miközben az európaiak szétrajzoltak a világterekben, egymásba fonódó szálakat hoztak létre. Hogy az „Európa” névhez kapcsolható azonosság komplexitása nem egyszerűsíthető pusztá kijelölésekkel, abból következik, hogy az itt felbukkanó jelentések mindig csomózó-, sohasem oldozó-fajták. Ama „szellemi alakzat” (hogy Husserl híres jelzését idézzem), nem az egyértelműségbe bezáruló irányulásban mutatkozik meg. Az európaiakat újra és újra megkísérti, hogy önmagukat kimerevített kettősségek segítségével pillantsák meg, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy „Európában”, Európa kapcsán politikai, kulturális, gazdasági feszültségek sűrűsödnek össze. Minden önértelmezésbe beépülnek az átmenetiség, az eldöntetlenség nyomai, ami lehetetlenné teszi, hogy az európai önvonatkozásban valamilyen célirányos kitöltődést pillantsunk meg. Amennyiben azt állítjuk, hogy az európai önelbeszélésekbe mindig belejátszik a külső határok viszonylagosága, az abszolút határvonalak megrajzolásának lehetetlensége, úgy semmi sem hamisabb, mint azt fontolgatni, hogy ma, az intézményesedés formáival „Európa” nyugvópontonra érkezett.

Hogy Európát nem lehet zárvánnyá, átmenetek nélküli azonossággá merevíteni, az, ha úgy tetszik, belülről is megerősíthető. Hiszen a belső határteremtés nehézségei feltűnnek már akkor is, ha példának okáért, eredetkutató beállítottság okán a latin és a görög színezetű keresztény hagyományozódás szövevényeit firtatjuk. Mert az eredet pluralizálódása áll elénk. De ha az

elmúlt századra vetjük a tekintetünket, másképpen, és mégis hasonlóan az önelkülönöződés nehézségeit tapasztaljuk. Mert hogyan, példának okáért, beírni a Balkánt az európai jelentéstérbe, az „*európai*” Európa szemantikai mezejébe?

Jellegzetes, hogy a kötet utolsó tanulmánya az Európai Unióban tetten érhető etnikai viszonyokkal foglalkozik. Mert ugyan e tanulmányt afféle népszerűsítő szándék hozta létre, de távol áll minden leegyszerűsítő állásfoglalástól, az európaiság reduktív értelmezéseitől, amelynek ideológiai foszlányait nemegyszer tapasztalhatjuk. A tanulmány az etnikai viszonyok nyugat-európai megoldásait lajstromozza, autonómiaformákat dokumentál. Kritikai alapbeállítottsága egyértelmű, bíráló jellegű meggondolásoknak szolgáltat kiindulópontot. Hadd idézzem a szöveg azon részét, amely tanúsítja a szerző szándékát: „...amikor térségünkben a nemzetiségi autonómiák kérdése az érintettek részéről szóba kerül, ne adj Isten, írásos formát is ölt, akkor az immár automatizmussá vált válasz mindig az, hogy az nem »európai« megoldás. Nos, azt akartuk dokumentálni, hogy a nyugati részek alkotmányos monarchiáiban [...] némely köztársaságában [...] a történelmi, tősgyökeres nemzetiségek igenis széles autonómiával bírnak. Ha ez így van, akkor az a kérdés, hogy a keleti végeken szlogenné vált »európai« terminus mögé bújt elitek és holdudvaraik vég nélkül folytathatják-e most már globalizmussal-európaisággal álcázott kicsinyes cselszövéseiket” (11. o).

Pászka Imre utolsó tanulmányai, jellegzetes módon, kérdésekkel zárulnak. A tanulmányíró felelőssége, hogy a kérdések kibontakozását előkészítse, megalapozza. Nos, az utolsó írások pontosan ezt a célt szolgálják, fényt derítenek azokra a folyamatokra, amelyek még mindig bizonytalanságokkal terhelték.

Barokkos bedekker

Barok u Vojvodini – Barokk a Vajdaságban – Barock in Wojwodina.
Városi Múzeum, Szabadka, 2005

Nagyon kellene örülni ennek az alig egy centi vastag és nyolcvanpár oldalas kis valaminek. Könyv? Fotóalbum? Egy nagyszerű ötlet lecsapódása? Tulajdonképpen mindegy, minek nevezzük. Illetve nem is annyira, hiszen ennél az ötletlecsapódásnál azért időzzünk el néhány pillanatra. A Barokk a Vajdaságban voltaképpen egy fotókiállítás volt, annak a kutatómunkának az eredményeként, amelynek keretében a szabadkai Városi Múzeum munkatársai feltérképezték a Vajdaságban még fellelhető – elsősorban szakrális vonatkozású – barokk építészeti és képzőművészeti emlékeket. 2001-ben konferenciát is rendeztek ennek témájára, 2005-ben pedig megjelent ez az akkori fotókiállítás anyagából válogató kiadvány, amelyet a kiállítás szerzői, Korhecz Papp Zsuzsanna és Ninkov Kovačev Olga fotóalbumnak neveznek.

Remek ötlet. Kortyolgatok belőle, ízlelgetem. Minden újralapozásnál apró részleteket fedezek fel. Hálás vagyok a projektum kiötlőinek és a fotósoknak, hogy felfedezték számunkra a vajdasági barokkot, és csak reménykedhetünk, hogy ez a vállalkozás is a vajdasági szecesszió felfedezésének dicső útját fogja követni, tovább bővül, részleteződik, és ezáltal felkelti a figyelmet. Innen – talán – már csak egy lépés (lenne) e felbecsülhetetlen értékű építészeti/tárgyi emlékek megmentése. Lelkes vagyok. Hogyisne, hiszen a szerzők felkavarták az állóvizet, tettek egy olyan lépést, aminek óriási visszhangja kellene hogy legyen a szakmában. Most még talán van értelme feltárni a vajdasági barokkot, a képeken látható épületek állagát nézve néhány év múlva már korántsem biztos, hogy mindent megtalálnak.

Lapozgatom a könyvet. Lassan rájövök, nemcsak kedvezményezettje, de sújtottja is vagyok ennek a fotóalbumnak. A kivitelezésbe bosszantó hibák csúsztak, betűhibák vannak mindhárom nyelvű szövegben. Korrektorszem vajon látta-e ezt? Kicsit erőltetettnek tűnik a választott, archaizáló betűtípus. Zavar, hogy a hosszabb képaláírásoknál az olvasó szeme nem tud rásiklani a kiválasztott nyelvre, mert egybefolyik a szerb, a magyar és a német szöveg. De ugyanakkor kivétel is van. Pl. a 35. oldal, ahol sorkihagyással el van választva egymástól a három nyelv. Tehát következetlen. Azt sem értem

igazán, hogy a településenként felsorakoztatott barokk emlékek közé milyen meg gondolá sból csúszik be egy-egy „összegez ő” oldal, pl. a bog yáni kolostor és rend ház, valamint a cs őkai oldal között mit keresnek a vajdasági ortodox templomok? Bácsszentiván és Ruma közé hogyan keveredett egy topolyai, rumai, pancsovai és újvidéki emlékeket bemutató oldal?

De most miért keresem én a kákán a csomót? Ahelyett, hogy örülnék annak, hogy egyáltalán megjelenhetett egy ilyen kiadvány. Elvégre mikor jelent meg nálunk utoljára keményfedelű, színes fotóalbum, a könyvkiadás luxusterméke? Ráadásul hosszabb elemző tanulmány nélkül, ami viszont kéziratban a kiállítás rendez őinek fiókjában lapul jobb időkre várva. Nem akarok kötekedni, csak båtortalanul megkérdem: meddig és miért kell nekünk felhőtlenül örülni annak, hogy valami megjelenik hibákkal, melléfogásokkal? Csak azért, mert „örülünk annak, hogy egyáltalán ilyen is van”. Nem örülök. Mert ugyanennyi pénzért hibátlan kiadványt is meg lehetett volna jelentetni. Kiváló könyvtervez őink vannak, akik bizonyítottak, akik nagyon ki tudják találni a könyvészeti alakot. Miért nem közülük tervezte meg valaki ezt az albumot? Egységesen és szépen, úgy, hogy a szöveg és a képek harmonizáljanak egymással, úgy, hogy az egész album egyetlen egészt adjon, s ne suta próbálkozásnak tűnjenek a műszaki megoldások? És csak egyetlen korrektornak kellett volna figyelmesen átolvasnia a szöveget, és már hibátlan is lenne. Egy ért ő lektorral konzultálni, hogy a képeken szerepl ő egykori épületek ne „néhaiként” szerepeljenek, hiszen a „néhai” a Magyar nyelv értelmez ő szótára szerint is els ősorban a már nem él ő, megboldogult személyt jel őli.

Nem szándékom most a könyv szerz őit okolni mindenért. Ez ennél sokkal összetettebb és szélesebb kör ű jelenség. A mű sosem egyszemélyes. Jó társak kellene k, mondja Konrád György. Trehányság volna hát most azzal elkenni a dolgot, hogy olyanok vállalkoznak könyvtervezésre, akik maguk híján vannak az idevágó szakmai ismereteknek. A baj nagyobb. A baj ott van, hogy hajlamosak vagyunk arra, amit jobb híján „kisebbségi igénytelenségnek” tudok csak nevezni. „Nekünk így is jó, nekünk többre nem telik.” Nem! Nekünk ez így nem jó, nem szabad annak lennie, és igenis „telik”, hiszen mint már jeleztem, kiváló szakembereink, „jó társak” vannak.

Az igénytelenség viszont nagy úr mifelénk. A vajdasági magyar könyvtermés nagy részére rányomja bélyegét. Sürg ősen pótolnunk kell. Javítani kell a „tartásunkon”, míg nem kés ő. Ahogy lehet, ahogy megy, gyorsítva és akár túlórában. Azért, hogy ha könyveink eljutnak a magyar könyvpiacra (márpedig ez előfordul velük), ne a lenézett „szegény rokon” produktumaiként kezeljék őket. Egész egyszerűen azért, mert nem vagyunk azok. Ne a vajdasági magyar olvasó legyen már az a mesebeli kicsi, aki nem ment el vadászni, nem l őtt, nem cipelt, nem főzött, viszont mindent megevett.